

in klerikalna stranka, čeprav so iz Ljubljane temu nasprotovali, saj katoliška slovenska stranka ni delovala.

Po odstopu Jevtičeve vlade je novi mandatar Milan Stojadinović sestavil novo vlado iz tedanjih opozicionalcev, med katerimi je bila tudi SLS in dr. Korošec. Ker se je JNS med ljudstvom onemogočila, je bila ustanovljena nova stranka, Jugoslovanska radikalna zajednica (JRZ), ki je imela v programu tudi »spoštovanje narodnih tradicij«. Krajevna organizacija JRZ je bila ustanovljena v Soboti 31. oktobra 1935, 8. decembra pa tudi v Lendavi. Julija naslednje leto, torej leta 1936, je Prekmurje obiskal minister dr. Miha Krek in previvalce spodbujal k nadaljnji zvestobi.

Izid občinskih volitev leta 1936 je pokazal, da je bilo politično stanje nespremenjeno. Soboški krog je bil okoli Benka, lendavski pa okoli dr. Klara.

Skupščinske volitve (Stojadinovičeve) leta 1938 so prinesle zmago klerikalcem, torej JRZ, saj se je Benko iz političnega življenja umaknil in glasovalce pozval, naj oddajo svoj glas kandidatu JRZ.

Takšno je bilo stanje vse do okupacije. Ljudje so postali spet nezaupljivi. Iz obljub ni bilo nič. Vedno so ostali praznih rok.

Sreski načelnik v Soboti je 4. marca 1941 banski upravi poročal: »Narod je z današnjim vodstvom države skoro brezizjemno zadovoljen in v pretežni večini simpatizira z večinsko stranko JRZ. Kakih akcij za spremembo današnjega stanja ni (...). Tudi propagandni material, ki bi ne bil zaželen, se v srezu ni izsledil. Komunistične akcije v minulem mesecu v srezu ni bilo. Internacija vidnejših pripadnikov komunističnih idej in dve strogi kazni proti razširjevalcem komunističnih letakov tekom leta ter premostitev nekaj učnih oseb iz sreza je vplivala toliko, da ni opaziti nobenega delovanja v komunističnem pravcu.«²⁴

Iz vsega povedanega sledi, da je imela največji vpliv skozi celotno obdobje med obema vojnama v Prekmurju Slovenska ljudska stranka (imenovana Kmečka zveza), ki se je zahvaljujoč vodilnim pristašem v Prekmurju potegovala za preprostega kmečkega človeka,

njej je sledila sicer ilegalna KPJ, ki je odprla oči za socialne razmere, a vseeno ni mogla zaživeti v pravi meri. Precejšen vpliv je imela tudi Benkova stranka ali JRKD, ki je bila najbolj zaznavna v soboškem srezu.

OPOMBE

1. Jožef Klekl, Važnejši dogodki... Spomini v tipkopisu, str. 71 — 2. Novine, 18. I. 1920, 3/2; Straža, 9. I. 1920, 3/3 — 3. Novine, 2. V. 1920, 18/1 — 4. Dolnja Bistrica, Prosečka ves, Grad, Lipa, Adrijanci, Gornja Bistrica, Tišina, Mala Polana, Beltinci, Brezovci, Trnje, Odranci itd. — 5. Novine, 18. VII. 1920, 29/1 — 6. Prim. dr. M. Pivec, Programi političnih strank in statistika volitev. Zbornik Slovenija 1918–1928, 359 — 7. Prekmurški glasnik, 19. IX. 1920, 7/2; Novine, 7. XI. 1920, 45/2–3 — 8. Prekmurški glasnik, katerega duhovni oče je bil Vince Šeruga, je izhajal od 6. avgusta 1920 do 1922 (št. 26) — 9. Prekmurški glasnik, 19. IX. 1920, 7/2; 7. XI. 1920, 14/1 — 10. Jutro, 27. IV. 1921 in 1. V. 1921, št. 99 in 103 — 11. Mörzska krajina, 14. I. 1923, 2/1 — 12. Odredba Sreskega poglavarstva v M. Soboti z dne 22. I. 1923, št. 77 pr. naznanilo. — Novine, 4. II. 1923, 5/1 — 13. Shode so imeli v vaseh: Križevci, Puconci, Beltinci, Bodonci in Dobrovnik — 14. SLS je dobila v soboškem srezu 2944 glasov, Radičeva stranka pa 3495; tudi v lendavskem srezu je dobil Radič drugo mesto, takoj za SLS, in sicer 1920 glasov. Na tak rezultat Radiča ni nihče računal — 15. Jutro, 6. III. 1923, 54/2; Kmet. list, 9. III. 1923, 19/3; Jutranje novosti, 6. III. 1923, 31/1 — 16. Tednik je izdajal József Király, posestnik v Gornjem Lakošu; po nekaj številkah je prenehal izhajati — 17. List je začel izhajati pred volitvami v narodno skupščino marca 1923. Leta 1924 ni izšla nobena številka. Ponovno je oživel pred volitvami leta 1925, po volitvah pa spet prenehal — 18. Jutro, 26. II. 1924, 49/3; Tabor, 19. III. 1924, 66/3 — 19. Novine, 5. X. 1924, 40/1 — 20. Jutro, 14. II. 1925, 39/3 — 21. Naše novine, 23. V. 1926, 1/2 — 22. Dom, 17. XI. 1926, 46/2 — 23. Vodstvo nekdanje klerikalne stranke v Sloveniji je po hvaškem zgledu konec decembra 1932 izdalo »ljubljske ali Koroščeve punktacije« z zahtevo po priznanju narodne individualnosti (ime, zastava, etnična skupnost, finančna samostojnost, politična in kulturna svoboda in enakopravnost Slovencev z drugimi državnimi enotami) — Murska krajina, 29. I. 1933, 5/1 — 24. Poročilo sreskega načelnika v M. Soboti banski upravi z dne 4. 3. 1941 (Pov. II. št. 260/1)

ZNAČILNOSTI MADŽARSKE OKUPACIJSKE UPRAVE V PREKMURJU METKA FUJS

Trianonska mirovna pogodba se v madžarskem zgodovinopisju še danes opisuje kot največja tragedija madžarskega naroda. Misli se predvsem na dva milijona transilvanskih Ma-

džarov, ki so po tej pogodbi ostali v Romuniji in pol milijona vojvodinskih Madžarov, ki so ostali v novo ustanovljeni državi Srbov, Hrvatov in Slovencev. Misli pa se tudi na madžar-

sko prebivalstvo, ki je živelo strnjeno v 26 vaseh ob vzhodni meji v Prekmurju.

Potem, ko je vrhovni svet pariške mirovne konference 9. julija 1919 sprejel predlog teritorialne komisije za mejo med Kraljevino SHS in Madžarsko po razvodnici med Muro in Rabo in dovolil jugoslovanski vojski, da zasede Prekmurje, kar je ta storila 12. avgusta 1919, je bilo že veliko stvari jasnih. Jugoslovanska oblast je pričela takoj uvajati svojo upravo v uradih in šolah, kar je bilo seveda proti mednarodnim predpisom, zaradi slabih izkušenj v veliki svetovni politični kuhinji pa še kako razumljivo. Mirovna pogodba je bila podpisana 4. junija 1920, madžarski parlament pa jo je ratificiral šele 15. novembra 1920. Več kot leto dni od zasedbe do ratifikacije je madžarska stran upala v preklic pariškega sklepa. Deloma se je zanašala na mnoge nasprotnike priključitve v samem Prekmurju in na spore med slovensko in hrvaško vlado glede upravne razdelitve Prekmurja, kar je povzročalo veliko negotovosti med prebivalstvom. Podpihovali pa so jo tudi številni incidenti ob meji, slaba politična in gospodarska situacija – splošno pomanjkanje in draginja, v času delovanja razmejivne komisije pa tudi številne demonstracije madžarskega prebivalstva. Govorice, da bo Prekmurje oz. določeno število krajev, ponovno priključeno k Madžarski, so se širile med prebivalstvom vse do podpisa dokončnega razmejivnega dokumenta 8. julija 1920 in še nekaj naslednjih let. Zavestno so jih razširjali madžarski vodilni politični krogi, ki so si vsa leta Horthyjeve vlade prizadevali za revizijo trianonske pogodbe. Ključna osebnost teh prizadevanj je bil prekmurski rojak iz Petrovec dr. Sandor Mikola, izvedenec za Prekmurje v madžarski delegaciji na mirovni konferenci, urednik irendističnega mesečnika Domovina, predsednik sekcije za Prekmurje v Ligi za revizijo, organizator številnih mitingov ob madžarski meji in avtor knjižice *A Vendség multja és Jelené* (Vendstvo v preteklosti in danes), ki je leta 1928 izšla v Budimpešti. V knjižici obširno utemeljuje vandalski oz. keltski izvor prekmurskih Slovencev, ki so v 7. ali 8. stoletju prevzeli slovanski jezik, vendar so v madžarsko upravo prevzeli madžarsko miselnost in kulturo, zato zanje izven Madžarske ni prostora. Prepričanje, da so Prekmurci samostojen narod Vendov z »vogrsko miselnostjo« in da nimajo nič skupnega z ostalimi Slovenci, so širili tudi številni promadžarski časopisi, ki so povsem legalno izhajali v Prekmurju: *Sabatság* (Svoboda) 1923 – 1925, *Mörszka krajina* ali pozneje *Muravidék* 1922–1927, *Murántul és Muraköz héti értesítője* (Informativni tednik za Prekmurje in Medžimurje) – 1932, *Düsevni liszt* 1922–1941 in *Naše novine* z madžarskim dvojnikom *Neplap* (Ljudski list) 1926–1927. Dobro se je dalo izkoristiti tudi

strankarsko razcepljenost Slovencev. Iz zagovarjanja domačnosti je nastala Domača verstvena stranka, vključena v okvir Pucljeve Slovenske kmečke zveze, vodil pa jo je nekdanji ogrski poslanec Geza Hartner. Njegov posinovljenec Ferdinand Hartner pa je celo kandidiral na listi JNS ter postal soboški župan in banski svetnik, čeprav svoje politične usmeritve ni nikoli prikrival. Tudi na gospodarskem področju ni bilo veliko drugače. Velik del kapitala je bil v rokah židov, ki pa so se skoraj striktno deklarirali za Madžare, največja banka v Prekmurju pa je bila Prekmurska banka, last Ferdinanda Hartnerja, ki je imela tudi svojo tiskarno.

Madžarska revizionistična dejavnost v Prekmurju je bila zelo živahna predvsem prvo desetletje po prvi svetovni vojni, potem pa se je nekoliko unesla, čeprav ni nikoli prenehala. Po priključitvi Avstrije k rajhu marca 1938 se ji je pridružila tudi močnejša nemška propaganda. Že leta 1933 je sodelavec Volksbund für das Deutschland in Ausland dr. Helmut Carstanjen pod imenom Gerhard Werner objavil članek o Nemcih v Prekmurju. Pisal je o nemških vaseh ob zahodni meji, Kramarovicah, Ocinju in Fikšincih, ostanku stare nemške kolonizacije in o obstoju večjega nemškega območja v severozahodnem delu Prekmurja in okolici Murske Sobote, kar pa je popoln konstrukt. Pri tem so veljala za nemška področja vse tiste občine, ki so imele po štetju leta 1880 5 % ali vsaj deset nemških prebivalcev. Na podlagi tega članka je bil leta 1940 izdelan načrt o ureditvi slovenske Štajerske in Prekmurja, ki je prvič postavil tudi zahtevo o priključitvi velikega dela Prekmurja oz. smiselnosti razdelitve Prekmurja v smeri sever-jug med madžarsko in nemško državo.¹ Svojo vlogo pa je odigrala tudi obnovljena organizacija Kulturbunda s svojimi krajevnimi organizacijami, v katere so se dokaj številno vključevali tudi prekmurski sezonski delavci.

Kratek pregled dogajanja med vojnama nam pokaže, da se ne gre čuditi dejstvu, da je postala Pogodba o večnem prijateljstvu med Kraljevino Jugoslavijo in Kraljevino Madžarsko, podpisana 12. decembra 1940,² kmalu le farsa. Madžarska želja po reviziji trianonske pogodbe se je ujemala z nemškimi načrti na Balkanu. Zato je madžarska vlada dovolila Nemcem nemoteno uporabo svojega ozemlja za napad na Jugoslavijo. Z razglasitvijo Neodvisne države Hrvatske, ko je Jugoslavija kot država formalno nehala obstajati in so s tem nehala veljati tudi določila pogodbe o prijateljstvu, je regent Horthy 11. aprila 1941 izdal proglas in vojaški ukaz o pričetku vojne z Jugoslavijo.³ Istega dne so enote 3. armade zasedle severne dele Jugoslavije in po vzoru na enak odlok, ki je veljal za Transilvanijo leta 1940, je bil izdan odlok o uvedbi vojaške uprave na zasedenem ozemlju.⁴



Vitéz nagybányai HORTHY MIKLÓS
Vogorszoga országa ravnitel.

Regent Miklos Horthy

Določal je upravno razdelitev zasedenega jugoslovanskega ozemlja, katerega upravo so prevzela mestna in okrajna vojaška poveljstva, podrejena Poveljstvu vojaško-upravne skupine južne armade (Déli hadsereg katonai közigazgatási csoport parancsnokság), ki ga je vodil podpolkovnik Alajos Novakovits, podrejeno pa je bilo vrhovnemu poveljstvu (od 10. maja 1941 Zaledni skupini generalštaba), ki ga je vodil komandant 3. armade general podpolkovnik Elemer Novak Gardony. Poleg upravne razdelitve je imel odlok še vrsto določil, od oblik naseljevanja, postopanja s prebivalstvom in uradniki, organiziranja tiska, šolstva, vojaškega sodstva, preskrbe, do postopanja z begunci in internacij.

Prekmurje sta 6. aprila 1941 zasedli 101. in 125. nemška divizija iz sestava 2. armade, ki sta imeli zbirno mesto v okolici Radgone. Odpor jugoslovanske vojske je bil le neznaten, prebivalci obmejnih vasi in predstavniki Kulturbunda pa so navdušeno pozdravili nemške vojake.⁵ V Murski Soboti so jih sprejeli in pozdravili okrajni načelnik dr. Franc Bratina, narodni poslanec Josip Benko in župan mesta ter banski svetnik Ferdinand Hartner. 11. aprila 1941 sta okrajni načelnik dr. Bratina in komisar nemške uprave dr. Fleck izdala proglas: »Vsem občanom!«, v katerem sta jih pozvala k spoštovanju reda in miru ter podala vrsto navodil o obnašanju v novih razmerah.⁶ Razmere pa so bile zgolj prehodne, saj je bilo Prekmurje določeno za madžarsko zasedbeno področje. 15. aprila 1941 je tako prišla ma-

džarska predhodnica, 16. aprila pa je vkorakal v Mursko Soboto 2. körmendski bataljon V. pešadijska polka iz Szombathelyja pod poveljstvom polkovnika Józsefa Radványa. Istega dne so jim Nemci na prireditvi v Murski Soboti svečano predali oblast v Prekmurju. Ostali so le v občinah ob zahodni meji, kjer je živel nemško prebivalstvo. 10. junija 1941 je bilo dokončno odločeno, da pripadejo vasi Fikšinci, Kramarovci, Ocinje in del Serdice Nemčiji, ostalemu nemškemu prebivalstvu v Prekmurju pa je bilo dovoljeno, da se preseli na ozemlje rajha.⁷

S prevzemom oblasti v Prekmurju je pričel tudi tukaj veljati odlok o vojaški upravi, na podlagi katerega sta bili ustanovljeni dve okrajni vojaško-upravni poveljstvi v Murski Soboti (Muraszombati járási katonai közigazgatási parancsnokság) in v Dolnji Lendavi (Alsolendvai járási katonai közigazgatási parancsnokság), ki sta bili direktno podrejeni Poveljstvu vojaško-upravne skupine južne armade, s sedežem najprej v Subotici nato v Novem Sadu. Poveljstvom je zagotavljal varnost 104. zaledni bataljon, nastanjen v Murski Soboti, delovalo pa je tudi poveljstvo orožniške podružnice, ki je imelo svoje postaje v vsaki nekoliko večji občini. Za kazensko preganjanje na področju vojaško-upravnih poveljstev je bil po odloku generalštaba o ustanovitvi vojaških sodišč⁸ pristojen poveljnik 3. szombathelyskega korpusa. V okviru vojaško-upravnih poveljstev so delovali tudi odseki za posamezna področja, npr. kmetijstvo, industrijo, zdravstvo, šolstvo in propagando, za vodje odsekov pa so bili imenovani zaupniki, po možnosti domačini, ki so imeli zagotovljeno skoraj neomejeno oblast.

Vojaška uprava naj bi ustvarila ugodne pogoje za uvedbo civilne uprave, to pa je pomenilo v najkrajšem času izbrisati vse sledove, ki jih je v Prekmurju v 22 letih zapustila jugoslovanska država. Ukinjene so bile vse institucije in nadomeščene z novimi, iz služb so bili odpuščeni uradniki in učitelji, ki so se tukaj naselili po priključitvi k Jugoslaviji ali pa so bili v tem obdobju protimadžarsko usmerjeni, odstranjeni so bili slovenski napisi in skoraj vse slovenske knjige iz knjižnic in šol, uveden je bil madžarski črkopis, med gotovo najpomembnejšimi pa je bil odlok, izdan 7. julija 1941, da preide vsa zemlja, ki je bila v Kraljevini Jugoslaviji na kakršenkoli način razlaščen zaradi agrarne reforme, v last madžarske države.⁹ Na podlagi tega odloka je bil narejen popis, po katerem je bila junija leta 1942 izseljena večina primorskih in istrskih kolonistov iz kolonij, nastalih med vojnama ob madžarski meji.

V času trajanja vojaške uprave je bil sprejet tudi začasni odlok o administrativni razdelitvi zasedenega jugoslovanskega ozemlja, sprejet 22. julija 1941,¹⁰ ki je to ozemlje vključil v



Proslava »osvoboditve« Prekmurja v Murski Soboti 29. februarja 1941

administrativno razdelitev Madžarske, tako, da so se ozemeljsko razširile posamezne županije, razdelitev okrajev in notariatsov v njih pa je do uvedbe civilne uprave prevzel minister za notranje zadeve. Po razdelitvi je lendavski okraj svoj sedež iz Lentija ponovno prenesel v Dolnjo Lendavo, soboški in monoštrski okraj, ki sta bila po prvi svetovni vojni združena, pa sta bila ponovno razdeljena na dva okraja s sedežema v Murski Soboti in v Monoštru. Prvi okraj je spadal v županijo Zala, ostala dva pa v Železno županijo.

Civilna uprava, ki je 15. avgusta 1941 zamenjala vojaško, je le legalizirala proces vključevanja zasedenega ozemlja v madžarske županije. Uvod v to je bil navedeni odlok, zaključek pa uradna priključitev, sprejeta v parlamentu 16. decembra 1941. Namesto ministra za notranje zadeve je notarje postavljali okrajni nadglavar, na podlagi seznamov, ki jih je že prej pripravila vojaška uprava.¹¹ Okrajni nadglavar v Murski Soboti je postal dr. József Apáthy. Simbolično so civilno oblast v soboškem okraju 23. avgusta 1941 prevzeli tudi veliki župan Železne županije dr. Istvan Szücs, podžupan dr. Kalman Horvath in županijski tajnik Jozsef Tulok, ki so jim pripravili sprejeme v večjih okrajnih občinah.¹² Prebivalce lendavskega okraja pa je s proklamacijo pozdravil veliki župan Zalske županije

Bela Teleki.¹³ Po novi upravni razredlitvi, ki se je naslanjala na stanje z dne 31. oktobra 1918, so bili okraji razdeljeni na občine ali notariate. Notarji, ki jih je sedaj postavljali okrajni nadglavar, so bili uradniki s srednješolsko izobrazbo in posebno dveletno notarsko šolo, ki so imeli na svojem ozemlju skoraj neomejeno oblast. Vodili so matične knjige, poravnavali manjše spore in izrekli kazni, opravljali civilne poroke in vrsto drugih obveznosti, ki so jim bile sproti naložene.

Upravna razdelitev Prekmurja¹⁴: Županija Zala: okraj Dolnja Lendava z veliko občino Dolnja Lendava in notariati v Dolnjem Lakošu, Dolnji Lendavi – okolici, Bogojini, Turnišču, Beltincih, Črensovcih, Bratoncih in Nedelici; Železna županija: okraj Murska Sobotič z veliko občino Murska Sobotič in notariati v Puconcih, Bodoncih, Tišini, Gornji Lendavi, Martjancih, Murski Soboti, Murski Sobotič – okolici, Prosenjakovcih, Pertoči, Petrovcih, Rogaševcih, Pečarovcih, Križevcih, Fokotcih in Cankovi. Soboškemu okraju so bili priključeni še kraji Velemér, Magyarzombat in Godorhaza ter iz monoštrskega okraja Dankovci, monoštrskemu okraju pa so pripadle vasi Budinci, Čepinci, Trdkova, Dolenci, Šalovci in Hodoš.

Madžarska vlada je že 2. septembra 1940 izdala poseben odlok o delovanju oblasti v

posebnih razmerah, ki naj bi veljal do 2. septembra 1941, vendar je bil podaljšan za celo obdobje trajanja vojne. Zaradi vojne se torej civilna oblast ni veliko razlikovala od vojaške. V Murski Soboti je tudi do nadaljnega ostalo poveljstvo 2. bataljona V. pešadijskega polka, dve strelski četi in ena artilerijska v Rakičanu, vse skupaj podredjeno 3. korpusu v Szombathelyu. Pri 3. korpusu je delovalo tudi vojaško sodišče za vse vojaške prestopke, v okrajih pa so bila postavljena okrajna sodišča za vse civilne prestopke. Za t.i. »primere nelojalnosti« je delovalo posebno sodišče generalštaba, imenovano tudi leteče sodišče (repülő bíroság), ki se je selilo iz kraja v kraj, po hitrem postopku opravilo proces in šlo dalje. Delovalo je od 13. oktobra do 22. novembra 1941, v Murski Soboti od 28. do 30. oktobra 1941.¹⁴

Poleg izdelanega represivnega aparata je nova oblast s svojim delom na področju gospodarskega, družbenega in političnega življenja storila vse, da bi pokrajina v vseh elementih življenja postala neločljiv del madžarske države. Eden od korakov k temu je bilo tudi madžarsko državljanstvo. Po priključitvi t.i. južnih pokrajin (Délvidék) je pričel veljati odlok, po katerem so stalno bivajoči na tem področju oz. tukaj rojeni, od 11. aprila 1941 postali madžarski državljani. Državljanstvo tistih, ki so se priselili v času Jugoslavije oz. so se v tem času »pregrešili zoper interese Madžarske«, je individualno reševal minister za notranje zadeve. V primeru, da je kdo izgubil državljanstvo, ga je lahko obnovil v treh ali petih letih, izjemne prošnje pa je odobral le regent.¹⁵ Z državljanstvom je bilo povezano tudi redno služenje vojaškega roka. Okrajna vojaškouppravna poveljstva so v sodelovanju s policijo in orožniki namreč zelo zgodaj pričela popisovati prebivalstvo, namen teh popisov pa je bil evidentiranje nezanesljivih oseb in priprava seznamov za rekrutacijo. 26. maja 1941 je poveljnik generalštaba Henrik Werth izdal vojaški ukaz, da se morajo v desetih dneh javiti vsi, ki so se po 31. oktobru 1918 priselili na sedaj zasedeno ozemlje, prostovoljci bivše Avstroogrške monarhije, vsi, ki se želijo prostovoljno izseliti in pripadniki četniških organizacij.¹⁶ Prva rekrutacija je bila objavljena 16. julija 1941, potekala pa je od 25. avgusta do 15. septembra in je bila povezana z vstopom Madžarske v vojno proti Sovjetski zvezi 1. julija 1941. Veljala je za letnik 1920, razen tistih, ki so služili v jugoslovanski vojski dlje kot dva meseca, za letnike od 1916 do 1919, razen židov, ki so uspešno zaključili osem razredov in do sedaj niso služili vojaškega roka in letnike od 1921 do 1924, ki bi se prostovoljno javili za služenje v madžarski vojski.¹⁷ Od 1. oktobra do konca decembra 1941 so bili vpoklicani vsi rezervni oficirji ter dijaki z oficirskim izpitom, ne glede na to, kje so dobili svoj čin in vojaški obvezniki bivše

jugoslovanske vojske zaradi evidence, opravljanja predvojaških vaj in zaradi vaj po rodovih vojske in specifikaciji.¹⁸ Po februarškem dogovoru med budimpeštansko vlado, Ribbentropom, von Keitlom in Cianom leta 1942 se je pričelo formiranje 2. armade. Redni nabori v Prekmurju so bili marca in novembra 1942, po katastrofalnem porazu 2. armade na Donu pa so leta 1943 pričeli prihajati vojaški pozivi s takojšnjim vpoklicem. Naslednji redni nabori so bili marca 1944, marca 1944 pa so se popisovali že vsi moške od 16. do 60. leta starosti, neborci in delno nesposobni, ki so bili določeni v delovne skupine. Težke bitke pri Kolomei v Romuniji, kjer je sodelovalo tudi veliko prekmurskih fantov, ter velike izgube pa so povečale tudi število beguncev in skrivačev. Novi popis vojnih obveznikov je bil oktobra 1944, 18. oktobra pa je bila že razglašena splošna mobilizacija, ki je bila decembra razširjena na skoraj vse prebivalstvo. Kljub strogim ukrepom, ki so veljali za vojaške begunce, je njihovo število naraščalo, vojna se je namreč bližala koncu in nihče ni imel več volje umirati na bojišču.

Okrajni predstavniki oblasti v pokrajini so bili aktivno vključeni v delo županijskih skupščin, ki sta se sestajali na tri mesece in v delo njunih organov. 5. februarja 1942 je ministrski predsednik Laszlo Bardossy imenoval 26 poslancev iz južnih pokrajin v madžarski parlament. Iz soboškega okraja je bil to Ferdinand Hartner, iz lendavskega pa Pavel Orszagh. Vsi imenovani poslanci so stopili v vodilno madžarsko stranko Magyar Elet Part – MEP (Stranka madžarskega življa). Občni zbor stranke za soboški okraj je bil 7. marca 1942 v hotelu Slon v Murski Soboti, krajevne organizacije pa so bile ustanovljene tudi v Dolnji Lendavi in v vseh večjih krajih Prekmurja. Vsa politična agitacija je potekala nekako v duhu citata: »Bog je izvolil Vogre, da tu za Karpati tisoč let kraljujejo. Ni sile in je nikdar ne bo, ki bi nas raztrgala. Trianon je bil samo enkrat!«¹⁹

Toda s katastrofalnim porazom 2. armade je doživela udarec tudi znana madžarska vojaška morala in Madžarska si je izredno prizadevala, da bi njena vojska ostala znotraj osvojenega ozemlja. Seveda si Hitler še ene Italije ni mogel privoščiti, zato je marca 1944 okupiral Madžarsko, ohranil pa je privid madžarsko-nemške zveze v osebi regenta Horthyja, ki je z ohranitvijo svojega položaja dajal zvezi neke vrste zakonsko osnovo. Kakor hitro je ministrskega predsednika Miklosa Kalláya zamenjal Szotajay Dome, so bile razpuščene vse stranke na Madžarskem, razen MEP, ter prepovedana vsa zborovanja in prireditve, sledili pa so tudi strožji antisemitski zakoni.²⁰ Večjo vlogo je dobila njilaška ali fašistična stranka (Njilas kereszt Párt), ki jo je vodil Ferenc Szalasi, njene okrajne in krajevne organizacije



Obletnica »osvoboditve« Prekmurja v Dolnji Lendavi 16. aprila 1942

pa so bile tudi v Prekmurju. V začetku septembra 1944 sta bila soboški in lendavski okraj proglašena za vojno področje, kar je pomenilo predvsem zaostreno evidenco prebivalstva. Kmalu so se začele ukinjati tudi avtonomne pravice županij, mest, in vasi, vsa oblast pa se je združevala v rokah velikega župana oz. okrajnega nadglavarja, ki sta bila dolžna izpolnjevati naloge obrambnega ministristva. Oktobra 1944 je bil za novega predsednika vlade imenovan Ferenc Szalasi, ki se je 4. novembra 1944 proglasil za regenta ali »vodjo naroda«. Upravo v Prekmurju, ki je bila ponovno vojaška uprava, pa je prevzela t.i. Obmurska mejna obrambna skupina (Magyar kiralyi Muravidéki Hatarvedelmi Csoport), ki je obsegala področje Prekmurja in Medžimurja.²¹

Značilnost madžarske uprave ali madžarske politike v Prekmurju je bilo njeno intenzivno ukvarjanje z narodnostnim vprašanjem. Prekmurški Slovenci so v tem času doživeli nekaj dodatnih razlag svojega narodnega izvora, od že omenjene Mikolove do Hartnerjeve, ki kategorično zaključili, da vendskega vprašanja ni, ker ni Vendov ampak so samo Madžari. Zato, da bi znanstveno dokazali teorijo o Vendih, je etnograf dr. Balint Bela dobil za nalogo izdelati topografijo Prekmurja, ki naj bi bila poleg slovnice vendskega jezika, ki jo je posebna komisija zaupala dr. Avgustu Pavlu, temeljno raziskovalno delo o Vendih in vendskem jeziku.²²

Poleg vedno aktualnega vendskega vprašanja so bile v Prekmurju na dnevnem redu svečanosti in parade, na katerih naj bi se pokaza-

la moč in veličina madžarskega domoljubja in moč madžarske vojske. Nosilec večine teh akcij je bilo ponovno ustanovljeno Madžarsko prosvetno društvo za Vendsko krajino (Vendvidéki Magyar közművelődési egyesület-VMKE), ki je tri dni po svoji ustanovitvi, t.j. 24. maja 1941, izdalo prvo številko društvenega glasila Muraszombat és Vidéke (Murska Sobota in okolica). Časopis je urejal Ernő Szász in je izhajal redno vsak teden do konca vojne. Program društva je temeljil na osnovnem načelu, da se v pokrajini ne sme zgoditi nič brez znanja in sodelovanja društva, konkretno pa je bil razdeljen na štiri točke:

1. izdajanje glasila Muraszombat és vidéke
2. organiziranje jezikovnih tečajev
3. organiziranje političnega in kulturnega življenja
4. skrb za dvig gospodarstva v pokrajini.

Že kmalu po ustanovitvi je društvo skupaj z odsekom za šolstvo pripravilo obvezne preusmeritvene tečaje za šolarje. Januarja 1941 je bil ustanovljen odbor za izvenšolsko ljudsko izobraževanje, ki je organiziral vrsto predvsem zimskih tečajev v skoraj vseh okrajnih vaseh. Vsebina tečajev je bila različna, od učenja jezika, madžarskih ljudskih običajev, zgodovine, ocen politične situacije, državljanskih dolžnosti in pravic, do čisto praktičnih tečajev iz kmetijstva, sadjarstva, gospodinjstva ipd. Društvo je prirejalo tudi gostovanja madžarskih folklornih skupin, pripravljalo predavanja na različne teme, od kulture do politike in gospodarstva.

Dva najpomembnejša elementa oblikovanja človeške zavesti, to je šolstvo in informiranje,

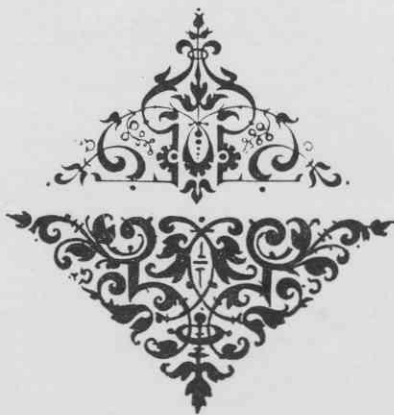
sta bila torej na nek način v pristojnosti društva. Šolski sistem je že obsežneje obdelan,²³ njegova osnovna značilnost pa je, da je v Prekmurju zrasla vrsta malih enorazrednih šol, katerih osnovna naloga je bila otroke čimprej naučiti madžarskega jezika. S šolo pa je bila tesno povezana tudi mladinska predvojaška organizacija Levente, v katero so bili od leta 1938 obvezno vključeni vsi dečki od 12. do 24. leta starosti, klerikalna organizacija s strogo disciplino, ki je novačila prostovoljce za vojsko.

Posebnost madžarskega okupacijskega sistema v Prekmurju je bila predvsem v odnosu do prebivalstva, ki je striktno ločeval priseljence in staroselce. Prekmurske Slovence, ki so bili sami ali njihovi predniki rojeni v pokrajini pred 31. oktobrom 1918, je madžarska uprava smatrala za sebi lojalne državljane, ki so bili sicer 22 let pod napačno propagando in vzgojo, vendar se jih da ponovno prepričati v to, da so Vendi, kar naj bi bil prvi korak k spoznanju, da so Madžari. Vzgoja in propaganda torej in ne represija. Zato je Prekmurje tudi predstavljalo neke vrste miren otok v osrčju zavojevanе Evrope. To pa še zdaleč ni veljalo za priseljence, sodelavce odporniškega gibanja in žide, ki so še kako občutili moč represivnega aparata, po nemški zasebi in prihodu fašistične stranke na oblast pa se je ta spravil nad vse prebivalstvo.

OPOMBE

1. T. Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji 1941–1945, Maribor 1968, str. 85 – 113 — 2. 1941. évi orszagos törvénytar, II. Törvénycikk – izdano 28. februarja 1941 — 3. Zbornik dokumen-

nata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, TOM XV, knjige 1, Beograd, Budimpešta 1986, str. 34 — 4. n.d. str. 44 — 5. Kronika župnije Sv. Jurij – na župnijskem uradu v Juriju — 6. Vsem občanom! Arhiv sreskega načelstva Murska Sobota, fasc. 25, Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota — 7. Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, TOM XV, knjiga 1, Beograd, Budimpešta 1986, str. 93 — 8. n.d. str. 74 — 9. n.d. str. 147 — 10. n.d. str. 161 — 11. Vasvármegye Törvényhatóság Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyv 1941, Županijski arhiv Szombathely — 12. Muraszombat és Vidéke 35/15, 29. 8. 1941, str. 3 — 13. Muraszombat és Vidéke 35/16, 5. 9. 1941, str. 2 — 14. Proces proti Štafanu Cvetku, Evgenu Kardošu, Kolomanu Cigütu in sodelavcem — 15. Muraszombat és Vidéke 36/21 25. 5. 1942, str. 3 — 16. Muraszombat és Vidéke 35/3, 6. 6. 1941 str. 1 — 17. Zbornik dokumenata i podatka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, TOM XV, knjiga 1, Beograd, Budimpešta 1986, str. 147 — 18. Muraszombat és Vidéke 38/11, 10. 3. 1944, str. 1 — 19. Muraszombat és Vidéke 36/44, 3. 10. 1942, str. 5 — 20. Madžarska vlada je od leta 1920 do 1941 sprejela tri antisemitske zakone, ki pa še vedno niso bili takšni, da bi lahko zadovoljili nemške zaveznike, ki so vztrajno pritiskali na vlado, naj »reši« židovsko vprašanje. Židom je bilo tako prepovedano opravljanje vseh pomembnejših del, septembra 1942 je bil sprejel odlok o odkupu njihove zemlje, od novembra 1942 so jih pričeli mobilizirati v delavske bataljone, od januarja 1943 pa so bili vsi židje dolžni nositi na rokavu rumen trak, prekrščen pa belega. Z nemško okupacijo Madžarske marca 1944 se je njihov položaj bistveno poslabšal. V Prekmurju sta bili dve večji deportaciji židov: 16. aprila 1944 in 20. oktobra 1944, iz taborišč smrti pa se jih je vrnilo le neznatno število — 21. Muraszombat és Vidéke 38/48, 24. 11. 1944, str. 1 — 22. Muraszombat és Vidéke 37/1, 1. 1. 1943, str. 1 — 23. M. Kokolj in B. Horvat: Prekmursko šolstvo, Murska Sobota 1977



Zalozil Alfo Huber, Fotograf, bukvarna v Ljutomeru



Ljutomer, Glavni trg (južno-zahodna stran)

Ljutomer, odposlano 3. 6. 1902

Pozdrav iz Sv. Barbare v Slov. Gorica

Gruß aus St. Barbara bei Marburg



Sv. Barbara v Slovenskih Gorica, odposlano 29. 6. 1915